

Ірина РУДЕНКО

ВПЛИВ ІДЕЙ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ НА КРИТИЧНІ ПРИНЦИПИ М. ГРАБОВСЬКОГО

Стаття присвячена огляду основних засад німецької та французької філософії XVIII та XIX ст., а також їх відбиття у світогляді, критичних постулатах і життєвих принципах польського критика М. Грабовського. Адже майже в усіх працях згаданого літературознавця можна простежити відгомони тих чи інших міркувань Й. Гердера, А. Шлегеля, Новалиса та інших мислителів. У статті також розглядаються причини й передумови формування власних поглядів М. Грабовського та їх наслідки.

Ключові слова: романтизм, польська література, раціоналістична доктрина, народна творчість, метафізика.

Романтизм – одна з універсальних культурних епох. Він виник наприкінці XVIII ст. в Німеччині. Новий тип свідомості та ідеології був пов'язаний із виникненням докорінно нової філософії, яка згодом поширилася по всій Європі. Романтики ставились до філософії свого часу диференційовано і обирали лише те, що для них було «вигідне» і відповідало їхнім поглядам. Девізом романтичного руху було стремління пізнати «безкінечність». Навколо цього була побудована філософія. Безкінечність, на їхню думку, могли досягнути як почуття, так і розум¹.

Мета даного дослідження — розглянути поширення західної філософії в польських літературних колах, зокрема, вплив цих ідей на критичні переконання М. Грабовського. Німецькі теоретики романтизму, бажаючи відійти від класичних форм, почали шукати нові джерела для літератури. Письменство, збудоване на раціоналістичних доктринах, без фантазії й відчуття, вже було не цікавим для молодого покоління інтелігенції. Стало зрозумілим, що натхнення варто шукати в природі й історії рідного краю, народній творчості. Взірцем стала англійська література – твори В. Шекспіра і Т. Персі «Рештки старовинної англійської поезії», і, прагнучи створити щось подібне для німецького суспільства, Й. Гердер у 1779 році видав збірку народних пісень.

Романтизм не прийшов на зміну класицизму. Ці напрямки довгий час існували в літературі паралельно, викликаючи дискусії

¹ Мислителі німецького романтизму / Упор. Л. Рудницький, О. Фешовець. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. – 588 с. – С. 24.

та різні погляди на мистецтво XIX ст.² Синтез теології й філософії розвинув Ф. Шлейєрмахер у своєму трактаті «Про релігію: промови до освічених людей, серед тих, які її зневажають» (1799), визначаючи, що основними постулатами життя особи повинні бути святі заповіді.³ Подібні думки висловлював Новаліс у працях «Християнство або Європа» (1799) і «Фрагменти», де зауважував, що поезія є дійсністю, реальністю. У наступному розділі пересвідчимося на скільки сильним був вплив подібних міркувань німецьких теоретиків на польського літературознавця. Дещо схожі думки про поезію знаходимо і в Л. Тіка, який у передмові до збірника «Любовні пісні Швабської давнини» стверджував, що всі художні твори від давнини до сучасності були уламками однієї великої поезії, таким чином поезією є увесь світ⁴. Аналізуючи думки іншого німецького вченого, А. Шлегеля, викладені в трактаті «Загальний огляд сучасного стану німецької літератури», доводиться констатувати, що й цей теоретик писав про навернення до християнської віри та природного середовища, в якому б людина змогла осмислити життя з іншого боку.

Значний вплив не лише на польську, а й на загальний розвиток літератури здійснили також видання збірки народних казок Л. Тіка (1797), переклад А. Шлегелем творів В. Шекспіра, дослідження Ф. Шеллінга «Філософія природи» (1799), Й. Фіхте «Науковчення» (1794), а також наповнення журналу «Атенеум», що видавали брати Шлегелі⁵. Релігійні вірування не лише відновились і трансформувались, а й велика увага приділялася народним повір'ям, що займали важливе місце в літературі.

У період полеміки між класиками і романтиками в Польщі пожвавилось зацікавлення філософією. Романтики, що проголошували гасла творчої свободи, намагалися пробудити в суспільстві прагнення до політичної незалежності. Пориваючись аргументувати свої твердження, прихильники молодшої школи шукали обґрунтування і прикладів у західній філософії, зокрема німецькій. Класики висловлювали свої думки в «Газеті Польській», а молодше покоління митців – у «Кур'єрі Польському». У цей час певну дискусію викликала стаття В. Хлендовського «Аристотель суддею романтичності» (1830), надрукована у львівській газеті «Галичанин». Метою праці В. Хлендовського було підтримати романтиків. Наступною його спробою стало дослідження «Про

² Там же, С. 15.

³ Там же, С. 210.

⁴ Там же, С. 31.

⁵ Там же, С. 14.

філософію», яке також побачило світ у «Галичанині» того ж року. Тут знаходимо огляд німецької філософії від І. Канта до 20-х років XIX ст., а також думку про те, що потрібно студіювати філософію та приділяти їй належну увагу⁶.

У романтизмі риторика, яка до кінця XVIII ст. визначала тип культури, від якої залежав вибір теми, сюжету і слова, перестала бути визначальною. На думку романтиків її правила просто вбивають мистецтво, тому саме у творчості народу, а не в правилах треба шукати натхнення⁷. Минуле перестало для романтиків бути збором ідеальних образів і прикладів. Воно стало низкою подій, причини й наслідки яких мають прямий зв'язок⁸. Уявлення про майбутнє тісно пов'язувалося з ідеєю прогресу, і чим далі, тим досконалішим він повинен ставати. Усі науки мають бути пов'язані спільною ідеєю, а знання синтезовані⁹.

Положення такої категорії як почуття відбилосся в поведінці: стало модно бути задумливим, засмученим, незрозумілим. Дозволялось виглядати самотньо в натовпі, дивні вчинки вже не так гостро засуджувались. Звідси – протистояння героя суспільству. Чимало подій того часу трактувались як втілення релігійних ідей, воля Бога, християнська місія¹⁰.

Результатом більш-менш серйозних досліджень стали дві розвідки Й. Камінського, які спирались на філософію Г. Гегеля, на той час у Польщі маловідомого. У першій «Чи є наша мова філософською?» він намагався пристосувати польську мову до німецьких філософських термінів; створив низку нових виразів, ключ до яких треба шукати в філософії Г. Гегеля. Ця публікація містила вчення про буття і небуття¹¹. Друга була сумішню філософії Г. Гегеля, І. Канта, Й. Фіхте і Ф. Шеллінга¹². Й. Камінський мав багато прихильників і навіть послідовників¹², але в філософських дослідженнях у Польщі він не здійснив жодного впливу. Дуже скоро праці з філософії Г. Гегеля захопили широкі кола, і тому про автора пересічних розвідок швидко забули.

Поразка листопадового повстання дещо змінила погляди

⁶ Bar A. Zwolennicy i przeciwnicy filozofji Hegla w polskim czasopiśmiennictwie (1830 – 1850) // Archiwum Komisji do badania historii filozofii w Polsce. – T. V. – Kraków : PAU, 1933 – 198 s. – S. 73.

⁷ Мислителі німецького романтизму. Op. cit. – С. 8.

⁸ Там же, С. 29.

⁹ Там же, С. 41.

¹⁰ Там же, С. 48.

¹¹ Bar A. Zwolennicy i przeciwnicy filozofji Hegla w polskim czasopiśmiennictwie (1830-1850) / A. Bar // Archiwum Komisji do badania historii filozofii w Polsce. – T. V. – Kraków : PAU, 1933 – 198 s. – S. 75.

¹² Там же, С. 77.

суспільства. Ситуація в країні не сприяла вивченню філософських теорій, але, незважаючи на складні умови, у 1835 році в Кракові було закладено часопис, що був присвячений студіям із філософії – «Квартальник науковий». Його засновник, А. Гельцель, був вихований на класичній німецькій філософії, прагнучи прищепити погляди західних ідеалістів на польський ґрунт. Він багато писав статей, і навіть переклав польською мовою «Енциклопедію» Г. Гегеля¹³. Також у часописі друкувалися праці відомих дослідників, як «Характеристика новітньої філософії» професора Ягеллонського університету Й. Решінського, «Риси історії філософії за А. Вендтом» у перекладі В. Тенемана та ін. Ця газета була, за словами самого засновника, «першим дзвоником», що кликав до вивчення філософії. Але всі названі розвідки й намагання преси не призвели ні до чого більшого, окрім знайомства широкого кола читачів із німецьким ученням. Жодної власної теорії чи доктрини створено не було, іноді певні постулати розумілися неправильно, що викликало гострі полеміки. У 1837 р. іще один польський філософ, Кремер, видав книгу «Риси філософії духу чи науки про духовні явища за засадами філософії Гегеля». Ця праця, присвячена феноменології духу, мала на меті знову-таки популяризувати та заохочувати до вивчення німецької філософії. Автор ні на крок не відступив від положень німецького теоретика¹⁴.

У 1839 році побачила світ друга частина публікації Ф. Бохвіца «Образ моєї думки». Він прагнув поєднати філософію з релігією, а в третій частині (1841 р.) дійшов висновку, що релігія мала перевагу перед філософією. Та це вже не було новиною. Подібні думки пропагував французький філософ-консерватист Ж. де Местр, а ще 1838 р. в «Русалці», яку видавав А. Гроза, з'явилася стаття «Релігійний стан сьгоднішніх французьких письменників», у якій М. Грабовський частково повторював Ж. де Местра і зазначав, що віра повинна бути вищою за розум, а влада чітко ієрархізованою¹⁵. Праці Ф. Бохвіца викликали в М. Грабовського ширий ентузіазм, релігійні переконання якого співпадали з висловленими думками згаданого майстра. У своїй рецензії на «Образ моєї думки» (1840) М. Грабовський уперше в цьому часописі порушив філософську тематику. Він високо оцінив здобутки Ф. Бохвіца й висловив почуття задоволення, що в Польщі існували митці, здатні так ґрунтовно мислити, зробив певні посилання на німецьких

¹³ Там же, С. 81.

¹⁴ Там же, С. 87.

¹⁵ Grabowski M. Stanowisko religijne dzisiejszych pisarzy francuzkich // Rusalka. – Cz. I. – Wilno : Drukiem J. Zawadzkiego, 1838. – S. 137–162. – S. 155.

філософів та згадав про «Квартальник науковий». Але поряд із цим М. Грабовський не вважав німецьку філософію повноцінною, оскільки вона вивчала окремо тільки феномен духу, бо це всього лише метафізика, а не філософія. М. Грабовський був чи не єдиним, хто позитивно відгукнувся про статтю Ф. Бохвіца, адже сам автор «Образу моєї думки» зазначав, що один М. Грабовський правильно зрозумів його працю¹⁶. Публікація Ф. Бохвіца піддавалася нищівній критиці, негативно її оцінили й Г. Жевуський та І. Головінський. Лише А. Пшездзєцький у «Петербурзькому Тижневику» за 1841 рік писав, що не може бути без жодних позитивних думок праця, яка викликала таку жваву дискусію в літературних колах¹⁷. На всілякі закиди М. Грабовський публічно не відповідав. Поряд із полемікою навколо праці Ф. Бохвіца, з'явилася в «Газеті Варшавській» рецензія А. Пшездзєцького на відгук С. Цешковського «Справа про юнську філософію», в якій рецензент стояв на позиціях німецької філософії. Він зазначав, що ті, хто критикували Г. Гегеля, насправді його не розуміли. Ця стаття була однією з тих двох, які позитивно відкликалися про німецьку філософію, адже більше не з'являлося подібних висловів за всю історію існування «Петербурзького Тижневика».

Аби краще зрозуміти контекст літературної доби, необхідно з'ясувати умови й культурні обставини, в яких формувався й розвивався світогляд М. Грабовського.

У 1829 році за згодою батьків М. Грабовський залишив школу в Умані та вступив до Одеського ліцею Рішельє. В Одесі Міхал пробув рік чи півтора¹⁸. У цьому ліцеї навчалися діти московських аристократів і видатних діячів із Санкт-Петербурга, і перебування тут вважалося престижним та перспективним, успішним початком для кар'єрного зростання тодішньої молоді. З цієї епохи беруть початок деякі петербурзькі знайомства М. Грабовського. В Одесі майбутній критик навчався з росіянами, дружив із ними; напевно, тут він і повірив у дружбу Польщі з Росією.

Після смерті батька, М. Грабовський 1820 року опинився у Варшаві. Тут він зустрівся з давніми приятелями з Уманської школи. На той час у місті панували революційні настрої. Як і більшість населення провінцій Російської імперії, інтелігенція не була задоволена ані умовами проживання, ані перспективами. Більшість знайомих М. Грабовського належали саме до таких. Сам

¹⁶ Grabowski M. Świat i poeta przez J. I. Kraszewskiego // Athenaeum. – 1841. – T. III. – S. 142–169. – S. 167.

¹⁷ Там же, С. 169.

¹⁸ Rolle M. Z minionych stuleci. Szkice historyczne i literackie. – Lwów : Nakładem księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1908. – S. 251–281. – S. 232.

же критик відстоював свої думки, котрі нерідко призводили до сварок із усіма друзями. Він був тим елементом серед культурних діячів, котрий твердо і розсудливо оцінював тодішню ситуацію, критичним оком стежив за всіма проявами настроєності населення, і, незважаючи ні на що, висловлював свої ідеї, які найчастіше були протилежними поглядам його приятелів. М. Грабовський не підтримував революції, не вірив у її успіх, гадав, що в ситуації, яка склалася, необхідно працювати над розвитком літератури, мови, релігії. Лише це змогло б підняти рівень суспільної освіти й свідомості, а в подальшому покращити життя поляків.

Поразка Листопадового повстання в Польщі викликала специфічне «розщеплення» в літературному світі. Найбільшими осередками такого характеру були Варшава, Львів, Київ і Петербург. Саме тоді у Ю. І. Крашевського та М. Грабовського з'явився намір видання часопису, який би об'єднав розпорошені думки письменників навколо однієї ідеї. До співпраці були запрошені такі відомі діячі як І. Головінський, Г. Жевуський, К. Підвисоцький, А. Пшездзєцький та ін. Так утворилася «петербурзька котерія». Вона мала на меті відновити культурну діяльність у Польщі й «створити переважну літературну думку, національну, досконалу»¹⁹. З іншого боку ці письменники пропагували об'єднання Польщі з Росією, панславізм і катастрофізм. Серед учасників «котерії» панувала думка про необхідність протистояння західним впливам, про «мобілізацію» місцевих літераторів, спираючись на власні теорії про походження та призначення польського народу. У той же час вони мали специфічне сприйняття російської культури, яку вважали близькою до польської, як, власне, ще однієї слов'янської, і невід'ємною частиною майбутньої польської культури. Наведені погляди відобразились у творі Г. Жевуського «Звичаєві мішанини», які викликали неоднорідне сприйняття навіть серед самих членів групи.

1837 року М. Грабовський випустив у світ перший том своєї найвідомішої праці «Література і критика». На шпальтах «Петербурзького Тижневика» знаходимо цитату невідомого автора: «Як би ми не „смакували” подібного роду працями іноземних авторів, як би пильно не ішли за ними, доводиться з гордістю визнати, що в інших літературах не доводилося нам читати нічого

¹⁹ Inglot M. *Poglądy literackie koterii petersburskiej w latach 1841 – 1843.* – Wrocław : Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1961. – 193 s. – S. 42.

глибшого і ґрунтовнішого за листи М. Грабовського»²⁰.

Протягом усього життя М. Грабовський мріяв про видання в Києві часопису, який би був присвячений ідеї об'єднання слов'ян. Будучи одним із редакторів «Петербурзького Тижневика», це бажання здавалося йому здійсненним, і М. Грабовський приклав чимало зусиль для його реалізації. У цій справі брали участь Г. Жевуський, І. Головінський, К. Свідзінський і М. Грабовський. Аби періодичне видання побачило світ, необхідно було дістати дозвіл уряду, який вимагав програму та основні спрямування часопису. Написання програми випало саме М. Грабовському. Через кілька днів він послав написану в формі листа програму до Ю. Струтинського, ад'ютанта при генерал-губернаторі Д. Бібікову для затвердження. У цьому зверненні М. Грабовський, як майбутній редактор газети, виклав частково свої, а загалом уже вирішені колом літераторів політичні переконання та трохи перебільшені ідеї, в яких відмовлявся від незалежності та стверджував, що Польща мала б об'єднатися з Росією. Але проєкт видання цього часопису не був утілений у життя.

Після оголошення листа більшість культурних діячів засуджували М. Грабовського, більше того, навіть співавтори тексту робили вигляд, що не мають до цього жодного відношення, й залишили все на відповідальності критика. Серед емігрантів М. Грабовського не забував Б. Залеський. У своєму листі до А. Міцкевича він писав, що найбільше М. Грабовський його порадував тим, що хотів видати часопис у Києві: «Це нечувана радість, бо Русь трохи „розшевелилась“, читає й пише польською. Дуже тішить, що Міхал розуміє весь її обсяг і вагу»²¹.

У кінці 50-х – початку 60-х рр. Київ вважався українським культурним центром. Університет св. Володимира, заснований у Києві царем Миколою І, притягував до себе молодь з усієї України та зарубіжжя. Приїхав сюди й М. Грабовський, сподіваючись здобути прихильність до себе й своїх поглядів. Але не вдалося йому схилити роздратоване впливом Москви студентство, і ця ідея лише викликала ще більше супротиву²². На той час уже дебютував своїми патріотичними віршами Т. Шевченко, що теж не могло не зіграти певної ролі в сприйнятті молодими людьми висловлювань критика. М. Грабовський пропагував дві політичні ідеї, в які сам щиро вірив, однією з них була християнська цивілізація. Доповіді

²⁰ Fisz Z. Rozmaitości. Usprawiedliwienie się // Tygodnik Petersburski. – 1840. – № 18. – S. 93.

²¹ Rolle M. In illo tempore. Szkice historyczno-literackie. – Lwów : Nakładem księgarńi F. Westa, 1914. – 154 s. – S. 90.

²² Там же, С. 43.

його навіть були перекладені російською мовою в московському часописі «Парус». Ця стаття викликала обурення в читачів, навіть дійшла до самого царя, але той, дотримуючись ліберальної політики, не застосував репресивних заходів, а лише зажадав, аби публіцисти надрукували авторові гідну відповідь, та цього не сталося. Написав М. Грабовський і другий трактат, де висловив свої погляди про московську політику щодо загарбаних провінцій, а також про утиски поляків, починаючи від Руїни Б. Хмельницького до XIX ст. І цей рукопис мав бути відомим у Європі. Автор надіслав статтю до князя А. Чарториського і прагнув, аби той переклав її французькою й помістив у журналі «Парад двох світів» («Revue des deux mondes»). Князь доброзичливо прийняв працю, але, після поради з Б. Залеським, вніс деякі поправки перед поданням до друку. У своїй відповіді на цей крок М. Грабовський уперше з усією довірливістю написав та вилив біль «пораненого» серця перед тим, кого шанував і вирізняв серед усіх земляків, але не погодився на поправки й вимагав повернення рукопису. На скільки нам відомо, М. Грабовський не отримав свого трактату назад, можливо, він залишився десь серед паперів князя, який швидко помер²³.

Майже 20 років після написання листа 1843 року, польські літературні кола все ще не вірили в щирість М. Грабовського та доброту його намірів. Коли він знову хотів видавати часопис «Волинсько-Подільсько-Український кур'єр. Місцевий часопис з економіки, промисловості й літератури», він не був сприйнятий належним чином: «У Києві – Міхал Грабовський, той відомий деморалізатор молоді, оголосив про видавництво кур'єра, котрий буде видавати під фірмою графа Валевського. Але яку б фірму він не обрав, сподіваємося, патріотичне почуття, як і колись, проігнорує його справи»²⁴.

Один із дослідників постаті М. Грабовського в польській літературі, Е. Галлі, характеризував його як «стиглу, систематичну, критичну думку, але самовільну людину, яка занадто вірить у себе. Від самого початку він був неприятеlem будь-якого наслідування чужих взірців, а виступав за відтворення власної культурності на слов'янській історії й традиціях»²⁵.

Автор виділяв риси притаманні, на його думку, вітчизняній літературі XIX століття. Першою він назвав звинувачення літераторами історичних фактів в усіх негативних явищах, які

²³ Там же, С. 46–47.

²⁴ Там же, С. 126.

²⁵ Galli E. Pamiętniki // Przegląd Narodowy. – 1913. – № 8 – 11. – S. 270.

існували на той час. Другою – зарозумілість польських поетів, кожен із яких вважав лише свій спосіб бачення та сприйняття за єдино правильну істину²⁶. Також знаходимо відгуки сучасника, Т. Добшевича, про М. Грабовського, знайомства з яким він уникав через політичні погляди критика. Разом із Г. Жевуським М. Грабовського вважали «запроданим пером російського уряду». Однак Т. Добшевич добре знав дочку та дружину М. Грабовського, і деталі домашнього побуту, почуті з їхніх вуст, сформували прихильність і повагу до польського літератора, в оселі якого панували християнські традиції. Далі знаходимо опис зовнішнього вигляду М. Грабовського на березень 1857 року: людина близько п'ятдесяти років, середнього зросту й досить мізерної статури. Але попри все родині й господарству він віддавав себе більше, ніж літературі²⁷.

М. Грабовський прагнув створити власну романтичну теорію, але насправді лише повторював думки західних філософів, працями яких захоплювався ще змолоду. Коли Ф. Голуховський критично оцінював Ф. Шеллінга, учня І. Канта, як і Й. Фіхте, М. Грабовський уже читав статті про нову філософію й окреслював поезію відповідно до німецького синтезу. Але можна побачити і французькі впливи на нього. Він чітко зазначав, що поезію не потрібно ділити на жанри, а шукати лише правди і почуттів, які протирічать будь-яким родам чи парадигмам. То були відлуння гасла В. Гюго, що роком раніше оголосив про знесення бар'єрів у королівстві поезії та встановлення правди й почуттів²⁸. Його уманський приятель Я. Креховецький розповідав, що М. Грабовський вчитувався також у Ю. Маїстре і Л. Бональда. М. Грабовський щиро вірив, що над усім панує божа справедливність. Уважне вивчення «Літератури і критики» переконує, що пишучи її, автор знав і цитував Ш. Монтеск'є, А. Сен-Симона, С. М. Гірардіна та інших²⁹.

²⁶ Grabowski M. Literatura i krytyka. Pisma M. Gr. / M. Grabowski. – Т. I. – Wilno : Nakład i druk T. Glüksberga, 1837. – 145 s.; Т. II. – Wilno : Nakład i druk T. Glüksberga, 1838. – 366 s.; Т. III. – Wilno : Nakład i druk T. Glüksberga, 1840. – 181 s. – S. 197.

²⁷ Dobszewicz T. Wspomnienia z czasów, które przeżyłem / T. Dobszewicz. – Kraków : W drukarni „Czasu”, 1883. – 216 s. – S. 205.

²⁸ Гнатюк В. Грабовський повістяр / В. Гнатюк // Записки історико-філологічного відділу. – Б. р. – Кн. XX. – С. 23–50. – С. 26.

²⁹ Там же, С. 28–29.

Ирина Руденко.

***Влияние идей западноевропейской философии
на критические принципы М. Грабовского***

Эта статья посвящена проблеме анализа главных постулатов немецкой и французской философии XVIII и XIX в., а также их отображения в мировоззрении, критических постулатах и жизненных принципах польского литератора М. Грабовского. Ведь почти во всех трудах этого литературоведа можно проследить отголоски тех или иных мыслей Й. Гердера, А. Шлегеля, Новалиса и др.. В статье также рассматриваются причины и предпосылки формирования собственных взглядов М. Грабовского и их последствия.

Ключевые слова: романтизм, польская литература, народное творчество, рационалистическая доктрина, метафизика.

Irina Rudenko.

***The influence of European philosophical ideas
on critical principles of M. Grabovskij***

This article deals with the problem of analyzing the most important concepts of German and France philosophy of XVIII and XIX c., also their representation in the world outlook, critical postulates and life principles of polish literary man, M. Grabovskij. Almost in every writing of this scientist can be found the reflection of different ideas of J. Gerder, A. Shlegel, Novalis etc. In this article we review causes and pre-conditions of formation the own views of M. Grabovskij and their results.

Key words: Romanticism, polish literature, folk creation, rationalistic doctrine, metaphysics.